

ԱՐԱՐԱՏ ՀԱԿՈՒՅԱՆ. Միացյալ և Անկախ Հայաստանի գաղափարը Հայոց պատմության հոլովությունում, *Երևան, «Լուսակն», 2020, 212 էջ* *:

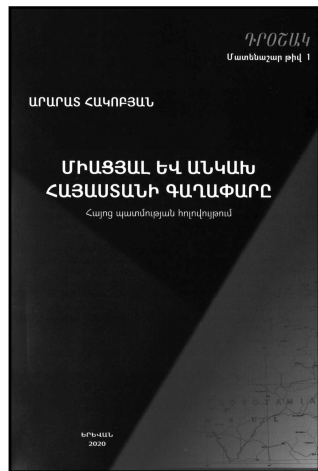
Բանալի բառեր՝ հայրենիք, Միացյալ և Անկախ Հայաստան, պետականություն, անկախություն, ազատություն, Հայ Դատ, Հայկական հարց, ծրագիր, գաղափար, մանդատ, իրավարար վճիռ, Սևրի պայմանագիր, Պողոս Նուբար փաշա, Վուդրո Վիլսոն:

1919 թ. մայիսի 28-ին Հայաստանի առաջին հանրապետության կառավարությունը պաշտոնապես ընդունեց Միացյալ Հայաստանի անկախության մասին հռչակագիրը. պետական մակարդակով ազդարարվեց հայ ժողովրդի համայնքումը Միացյալ և Անկախ Հայաստանի գաղափարի շուրջ: Հռչակագրի ընդունման միջազգային իրավական հիմքը 1918 թ. մայիսի 28-ին Հայք-Հայաստանի մի փոքր հատվածի վրա հայկական անկախ պետականության վերականգնումն էր:

Պ. գ. դ., պրոֆ. Ա. Հակոբյանը Միացյալ Հայաստանի անկախության մասին հռչակագրի 100-ամյակին նվիրված ներկայացվող ուշագրավ աշխատության մեջ ամփոփել է իր գիտական մտորումներն ու տեսակետները Միացյալ և Անկախ Հայաստանի գաղափարի պատմական ակունքների, դրա հետագա զարգացման ընթացքի, Միացյալ և Անկախ Հայաստանի մասին հայ հասարակական-քաղաքական ու պատմագիտական շրջանակների ընկալումների, այդ հիմնանպատակին հասնելու համար ձեռնարկված քայլերի և դրանց իրագործման հեռանկարների վերաբերյալ:

Մենագրությունը հրատարակության է երաշխավորել ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի գիտական խորհուրդը, խմբագիրն է պ. գ. դ. Խաչատուր Ստեփանյանը, իսկ տպագրությունն իրականացվել է «Դրօշակ»-ի թիվ 1 մատենաշարով՝ սիյուռքահայ բարերար տիկին Ալիս Պողոսյանի հովանավորությամբ:

Գիրքը սկսվում է խմբագրի կազմած «Առաջաբան»-ով, որին հաջորդում է հեղինակի «Մուտք»-ը՝ Պ. Մևակի «Անլռելի զանգակատուն» պոեմից մեջբերված խոսուն բնաբանով: Աշխատությունն ունի 18 մաս, որոնցում, ըստ ժամանակագրական հաջորդականության, ներկայացված են Միացյալ և Անկախ

* Ներկայացվել է 21. IX. 2020 թ., ընդունվել է տպագրության 15. X. 2020 թ.:

Հայաստանի գաղափարին անմիջականորեն առնչվող պատմական իրադարձությունները: Դրանց վերաբերյալ եզրահանգումներն Ա. Հակոբյանն ամփոփել է «Վերջաբանի փոխարեն» վերնագրի ներքո:

Աշխատության «Միացյալ Հայաստանի գաղափարի պատմական ակունքները» մասում Ա. Հակոբյանը ոչ միայն անդրադարձել է Միացյալ Հայաստանի գաղափարի պատմական ակունքներին, այլև ներկայացրել է Հայրենիքի հասկացությունը՝ որպես պատմական կատեգորիա: Պատմաբանը շեշտում է, որ «Աշխարհացոյց»-ում ներկայացված Մեծ Հայքի թագավորությունը, իբրև հայ էթնոսի բնօրրան՝ Հայրենիք, ֆիզիկաաշխարհագրական առումով հիմնականում նույնանում էր Հայկական լեռնաշխարհի հետ: Հին և միջին դարերում այդ պատմական տարածքում հաջորդաբար կերտված հայկական թագավորությունների պետական սահմանները գրեթե համընկել են մեր հայրենիքի բնական սահմաններին՝ ներդաշնակորեն կազմելով հայ ազգի պետություն-հայրենիք: Հենց այդ սահմաններում էլ հայկական պետությունն արտաքին ասպարեզում հանդես է եկել որպես միջազգային հարաբերությունների լիիրավ սուբյեկտ: «Հազարամյակների հայոց պատմությունը ինքնին հավաստում է, որ հայ ժողովուրդն իր հայրենիքի՝ Մեծ Հայքի պահանջատիրության հարցում ունի անվերապահ պատմական, համազգային, քաղաքական ու բարոյական իրավունք, ինչը պահանջատիրության տեսակետից նաև ուժի աղբյուր է» (էջ 11), – նշում է Ա. Հակոբյանը:

Հետագա դարերում, արտաքին ու ներքին աննպաստ գործոններով և հանգամանքներով պայմանավորված, հայերը կորցրին իրենց անկախությունը, Հայք-Հայաստանի տարածքային ամբողջականությունը, բայց՝ ոչ Հայրենիքի պատմական սահմաններում ազգային անկախ և միասնական պետականությունը վերականգնելու հույսն ու հավատը:

Մենագրության «Հայ ազգային կուսակցությունների դիրքորոշումները» մասում հեղինակը հակիրճ ներկայացրել է հայ ժողովրդի ազգային-ազատագրական պայքարի գաղափարաքաղաքական զարգացման ընթացքը՝ միասնական և անկախ Հայաստանի գաղափարի արձարձումները հասցնելով մինչև նոր ժամանակներ՝ մինչև XIX դ. երկրորդ կես, երբ համաշխարհային գործընթացների ու Հայկական հարցի միջազգայնացման ազդեցությամբ օտարների կողմից նվաճված և մասնատված Հայրենիքի ազատագրման պահանջը դրվեց գործնական հիմքի վրա:

Աշխատության «Անկախության և Միացյալ Հայաստանի տեսլականը Առաջին աշխարհամարտի շրջանում (1914–1917 թթ.)» և «Հայաստանի անկախացման գործընթացը և Միացյալ Հայաստանի գաղափարը (1917–1918 թթ.)» մասերում պատմաբանի դիտարկմամբ՝ հայկական միացյալ և անկախ պետության վերականգնման համար ազատագրական պայքարը նոր փուլ թևակոխեց Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին: 1915–1916 թթ. Օսմանյան կայսրության

հայերի տեղահանությունն ու զանգվածային կոտորածները ի չիք դարձրին թուրքական պետության սահմաններում արևմտահայկական վիլայեթների ինքնավարության հույսը: Միննույն ժամանակ Արևմտյան Հայաստանի ռուսական զինագրավման պայմաններում օրակարգային դարձան արևմտահայերի ինքնապաշտպանության գործցման, Ռուսաստանի հովանու ներքո ինքնավար ու միացյալ Հայաստանի ստեղծման հարցերը՝ Միացյալ և Անկախ Հայաստան ունենալու հեռանկարով: Հեղինակը ուշագրավ գուգահեռներ է անցկացրել 1914–1918 թթ. Հայկական հարցում Ռուսաստանի ցարական, Ժամանակավոր և բոլշևիկյան կառավարությունների վարած քաղաքականության նպատակների, սկզբունքների ու հետևանքների միջև՝ վերհանելով հայ հասարակական-քաղաքական կյանքում ընթացող բուռն տեղաշարժերն ազգային ուժերի համախմբման, ինքնակազմակերպման ուղղությամբ, արժևորելով 1918 թ. Մայիսյան հերոսամարտերի պատմական դերն ու նշանակությունը արևելահայությանը ֆիզիկական բնաջնջումից փրկելու, Արևելահայաստանի մի փոքր հողակտորի վրա հայոց անկախ պետականությունը վերականգնելու գործում:

Ա. Հակոբյանի գնահատմամբ, 1918 թ. մայիսի 28-ին Հայաստանի անկախության հռչակումը շրջադարձ էր Հայոց նորագույն պատմության մեջ, միննույն ժամանակ այն հիմքը, որտեղից քայլ առ քայլ իրականացվելու էր Միացյալ Հայաստանի նպատակը: Գրքի «Միացյալ Հայաստանի պահանջի հիմքերը և հայ քաղաքական շրջանակների դիրքորոշումը» մասում պատմաբանը հիմնավորում է, որ 1918 թ. հունիսի 4-ի Բաթումի հաշտության պայմանագրով ՀՀ անկախության ճանաչումը Թուրքիայի կողմից, հունիսի 13-ին Հայաստանի անկախության պաշտոնական հայտարարումը, երկրում ընթացող պետականաշինության գործընթացը նախադրյալներ էին Փարիզի Խաղաղության միջազգային խորհրդածողովում մասնատված Հայաստանի տարածքային ամբողջականության վերականգնման հարցը բարձրացնելու համար: Այս տեսանկյունից աշխատության մեջ հանգամանորեն ներկայացված են թե՛ հայ քաղաքական շրջանակների դիրքորոշումը այդ հարցի վերաբերյալ, թե՛ Փարիզի խորհրդածողովում ՀՀ պաշտոնական պատվիրակության (նախագահ՝ Ավետիս Ահարոնյան) և Ազգային պատվիրակության (նախագահ՝ Պողոս Նուբար փաշա) միջև տարաձայնությունները «Միացյալ Հայաստան» հասկացության բովանդակության, ապագա Միացյալ Հայաստանի ղեկավար քաղաքական ուժի հարցերում: Ա. Հակոբյանն իրավացի է՝ կարծելով, որ Պ. Նուբար փաշայի և նրան աջակցող Հայ Մահմանադրական Ռամկավար կուսակցության (ՀՄՌԿ) ու Հայ ժողովրդական կուսակցության (ՀԺԿ) անդամների սխալը իրական Հայաստանի Հանրապետության գործոնի կարևորությունն ու առաջնայնությունն անտեսելն էր. Միացյալ և Անկախ Հայաստանի ստեղծումը ՀՀ առանցքի շուրջ հայկական մնացյալ հողերի միավորմամբ ապահովելու պահանջի փոխարեն նրանք Արևմտյան Հայաստանի (Տաճկա-

հայաստանի) հարցը կտրում էին իրատեսական հիմքից և, Միացյալ ու Անկախ Հայաստանն ասելով, հասկանում էին արևմտահայկական նահանգներն ու Կիլիկիան միասին՝ կասկածի տակ առնելով ՀՀ գոյությունը: Ա. Հակոբյանի գնահատմամբ, հայկական պաշտոնական և ազգային պատվիրակությունների պահանջների ու մոտեցումների տարբերությունները հարթելուն ուղղված կարևոր քայլ էր 1919 թ. փետրվարի 12-ին Ա. Ահարոնյանի և Պ. Նուբարի կողմից հայ ժողովրդի բաղձանքներն արտահայտող Հուշագրի ստորագրումը: Դրանով Դաշնակից տերություններից պահանջվում էր ստեղծել Միացյալ և Անկախ Հայաստան՝ նրանում ներառելով արևմտահայկական յոթ նահանգները, Հայաստանի Հանրապետությունը, Կիլիկիան՝ էլքով դեպի Սև ու Միջերկրական ծովեր: Նշելով, որ Հուշագիրն արդյունք էր Ազգային պատվիրակության գործունեությունը չխոչընդոտելու, հայկական երկու պատվիրակությունների համատեղ գործելու մտայնությամբ ՀՀ պաշտոնական պատվիրակության նախագահի զիջումների, հեղինակը նկատում է. «Ա. Ահարոնյանի վարքագծի վրա, անշուշտ, ազդեցություն են ունեցել գաղութահայության ընդհանուր ոգևորությունն ու հոգեբանական ճնշումները, որոնց պայմաններում նա, փաստորեն, անտեսելով կառավարության անհամեմատ համեստ հրահանգները, ստորագրեց Փարիզի խաղաղության համաժողովին ներկայացվող՝ ծովից ծով Հայաստան ստեղծելու պահանջների հուշագրի տակ, որը, անշուշտ, լուրջ շեղում էր Հայաստանի կառավարության հրահանգից և իրատեսական չէր» (էջ 62):

Հայաստանի առաջին հանրապետությունն այն հիմնասյունն էր, որը հնարավորություն ընձեռեց պետական-ինստիտուցիոնալ մակարդակով օրակարգ բերել Հայաստանի երկու մասերի միավորման՝ Միացյալ և Անկախ Հայաստանի հիմնանպատակը: Այդ գաղափարի նյութականացման նպատակով 1919 թ. մայիսի 28-ին Հայաստանի կառավարությունը պաշտոնապես հռչակեց Միացյալ Հայաստանի անկախությունը և պետական ու հանրային մակարդակով ջանքեր գործադրեց այն իրականացնելու ուղղությամբ: Ա. Հակոբյանի համոզմամբ, Միացյալ Հայաստանի հիմնանպատակի իրագործումն այն ժամանակվա պայմաններում միանգամայն իրատեսական էր, եթե ՀՀ կառավարությունն ու Ազգային պատվիրակությունը և նրանց աջակցող հայ հասարակական-քաղաքական ուժերը կարողանային վեր կանգնել նեղ կուսակցական շահերից, հավակնություններից և համաձայնության գալ հայկական անկախ պետության ապագա կառավարման հարցի շուրջ: Այս հիմնադրույթներն ամփոփված են գրքի՝ «Փարիզի արևմտահայ ազգային համագումարի դիրքորոշումը», «Միացյալ Հայաստանի անկախության ակտը», «ՀՀ կառավարության և Ազգային պատվիրակության ներկայացուցիչների բանակցությունները» մասերում: Իսկ «Ներքաղաքական պայքարի սրումը» ու «Միացյալ և Անկախ Հայաստանի տեսլականի հանդեպ կուսակցությունների

ծրագրային դիրքորոշումները» մասերում պատմաբանը նաև արձանագրում է՝ իրենց մարտավարական տարբեր մոտեցումներով հանդերձ, ազգային նկարագիր ունեցող հայկական կուսակցությունները հաստատակամորեն պաշտպանել են Միացյալ և Անկախ Հայաստանի գաղափարը: Այս տեսանկյունից նա անուրանալի է համարում Հայ հեղափոխական դաշնակցության (ՀՅԴ) դերն ազգային անկախության նյութականացման և դրա տրամաբանական շարունակությունը կազմող Միացյալ Հայաստանի նպատակն առաջ տանելու գործում անգամ ՀՀ խորհրդայնացումից հետո: Միննույն ժամանակ հեղինակը վեր է հանում այդ ազգային կուսակցության քաղաքական հակառակորդ ուժի՝ հայ բոլշևիկների և նրանց հետևող մյուս «ճախակողմյան» կուսակցությունների՝ էսեռների, մենշևիկների հեռահար նպատակներն ու դիրքորոշումը Միացյալ և Անկախ Հայաստանի գաղափարի նկատմամբ:

Ուշագրավ է Ա. Հակոբյանի անդրադարձը միջազգային դիվանագիտական գործընթացներում Հայաստանի մանդատի և քրդական գործոնի հարցերին:

1920 թ. օգոստոսի 10-ի Սևրի պայմանագիրը և ԱՄՆ նախագահ Վուդրո Վիլսոնի նոյեմբերի 22-ի իրավարար վճիռը հայ-թուրքական սահմանի վերաբերյալ, Ա. Հակոբյանի գնահատմամբ, անհերքելի, անժամանցելի պատմական, իրավական ու քաղաքական փաստաթղթեր են՝ հայ ժողովրդի դարերով երազած պատմական Հայրենիքի վերատիրման գաղափարի իրավապայմանագրային մարմնավորումները: Այդ փաստաթղթերի կենսագործմամբ Հայկական հարցը կլուծվի ամբողջությամբ: Այս միտքն է շեշտված մենագրության «Միացյալ և Անկախ Հայաստանի ամրագրումը Սևրի պայմանագրում» մասում: Հեղինակը հանգամանորեն ներկայացրել է նաև 1920 թ. բոլշևիկյան Ռուսաստանի և քենալական Թուրքիայի ծավալապաշտական նկրտումներն ու քաղաքականությունը ՀՀ-ի նկատմամբ, թշնամուն դիմակայելու Հայաստանի կառավարության փորձերը, Ազգերի լիգային ՀՀ անդամակցության հարցը, թուրք-հայկական պատերազմում Հայաստանի պարտության աղետալի հետևանքները: Անդրադարձ կա նաև 1921–1923 թթ. Լոնդոնի և Լոզանի միջազգային խորհրդածրոյվներում Հայկական հարցի քննարկումներին:

Մեր ժամանակներում Միացյալ և Անկախ Հայաստանի գաղափարի նյութականացման վառ վկայություններն են հայկական երկու՝ ազատ ու անկախ հանրապետությունները՝ Հայաստանի Հանրապետությունը և Արցախի Հանրապետությունը, հետագայում՝ Միացյալ Հայաստանի հեռանկարով: Ա. Հակոբյանի համոզմամբ, արդի ժամանակաշրջանում այդ գաղափարի կենսունակության վկայությունն է նաև շուրջ 10 միլիոնանոց Սփյուռքը: Պատմաբանը հավատում է, որ օտար ավերում հային հայ պահող, գրքայացման, ձուլման, փոշիացման ամենակուլ վտանգներից պաշտպանող Միացյալ և Անկախ Հայաստանի երազանքը վաղ, թե ուշ սփյուռքահայերին վերադարձնելու է

Հայրենիք: Այդ երազանքն ու գաղափարը կենսարթուն պահելը, հեղինակի դիպուկ գնահատմամբ, նաև ազգային անվտանգության խնդիր է: Այն նաև ուղղակիորեն կապված է Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման, դատապարտման և հատուցման՝ հայրենատիրման հիմնահարցերի հետ: «Յուրաքանչյուր կենսունակ ազգ-ժողովուրդ ունի պատմականորեն ձևավորված որոշակի ազգային քաղաքական իդեալ: Ազգային-հավաքական իդեալ չունեցող և դրան չձգտող ժողովուրդը ապագա չի ունենա: Նա, ի վերջո, կձուլվի ու կվերանա: Այդ տեսլականը համայն հայության համար, կարծում ենք, եղել է ու կմնա Միացյալ և Անկախ Հայաստանի հայրենատիրման գաղափարը», – շեշտում է Ա. Հակոբյանը և եզրակացնում. «Հենց սրանում է «Միացյալ և Անկախ Հայաստանի» պատմական ակտի 100-ամյակի խորհուրդը» (էջ 209–210):

Ա. Հակոբյանի ուսումնասիրությունը գրված է գիտական հանրամատչելի լեզվով, ներկայացված պատմական փաստերն ամբողջացված են արխիվային լուսանկարների միջոցով: Աշխատանքը կշահեր, եթե դրանք ունենային համապատասխան մակագրություններ, բացատրություններ՝ հասցեագրված ընթերցող լայն շրջանակին: Ուսումնասիրության հղումներում նկատելի են որոշ վրիպումներ: Մասնավորապես՝ մի քանի աշխատությունների դեպքում հղումներում կրկնված են դրանց հատորին, հրատարակության վայրին և տարեթվին վերաբերող տվյալները, որոշ դեպքերում աշխատությունների տվյալների փոխարեն պետք է գրված լիներ «նույն տեղում» արտահայտությունը, իսկ նույն հեղինակի երկու և ավելի թվով աշխատությունների պարագայում «նշվ. աշխ.» արտահայտության փոխարեն ուղղակի պետք է նշված լինեին աշխատության վերնագրերը: Մենագրությունը նաև զերծ չէ լեզվատճական անհարթություններից, տպագրական վրիպակներից:

Ինչն է. Ա. Հակոբյանը կատարել է գնահատելի աշխատանք. մենագրությունն ունի գիտական և քաղաքական կարևորություն: Ցանկալի կլիներ, որ գիրքն ունենար անզերեն և ռուսերեն անփոփոխումներ՝ նաև օտարալեզու ընթերցողին հասանելի լինելու համար:

ԼԻԼԻԹ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Պ. Գ. Թ., դոցենտ, ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի Հայկական հարցի և Հայոց ցեղասպանության պատմության բաժնի ավագ գիտաշխատող: Գիտական հետաքրքրությունները՝ Հայկական հարցի և Հայոց ցեղասպանության պատմություն, պատմագրություն: Հեղինակ է 2 մենագրության, 5 գիտամեթոդական ձեռնարկի և 40 հոդվածի: lilithovannisian@yahoo.com